

באהבה, לחץ על ההזק

יאיר ולך

דרך מכתביהם של חיילים יהודים וערבים מגולל ספרו של שי חזקני "Dear Palestine: A Social History of the 1948 War" את סיפורה של המלחמה שעיצבה את הישראלים והפלסטינים. חזקני מראה בין היתר כי התעמולה הצבאית הישראלית התאפיינה ברטוריקת גירוש ומלחמה טוטלית

פברואר 2022

דמה שהכתיבה ההיסטורית על מלחמת 1948 הגיעה למבוי סתום בתחילת שנות האלפיים. "הדיון הגדול" על משמעות המלחמה, על כוונות המנהיגים, על האסטרטגיות המדיניות והצבאיות, הוליד ערמת ספרים עבי כרס. זה היה פולמוס פומבי וחריף שהתמקד בשאלת הפליטים הפלסטינים - המנוסה, הגירוש ומניעת השיבה - ובשאלת האחריות למלחמה. לכאורה, הדיון נשאר תקוע בנקודת ההתחלה שלו, בחוסר הסכמה שרק הלך והעמיק. השאלות הגדולות נותרו פתוחות.

אבל העימות המתקשר בין ההיסטוריונים החדשים ומבקריהם הסתיר את העובדה שבנקודות רבות נתגלתה דווקא הסכמה רחבה, שהאירה באור חדש את ההיסטוריה של המלחמה. כך, למשל, היסטוריונים הסכימו שהיתרון הצבאי של הצד היהודי-ישראלי נשמר לאורך כל המלחמה כמעט, בניגוד למיתוס של מלחמת מעטים מול רבים. נעשה ברור גם שהרוב המוחלט של החברה הפלסטינית לא השתתף בלחימה ולא היווה איום צבאי של ממש על היישוב (תובנה שמקובלת אפילו על היסטוריון ימני כמו אפרים קרש - הוא מאשים את ההנהגה הפלסטינית ואת מדינות ערב ש"בגדו בפלסטינים"). הופרכה מכול וכול הטענה ששבה והופיעה בתעמולה ישראלית שלפיה ההנהגה הערבית פרסמה הנחיה גורפת לתושבי הערים והכפרים להתפנות מבתיהם. רוב ההיסטוריונים הסכימו גם שכניסת צבאות ערב למערכה במאי 1948 כוונה למנוע את קריסתה המוחלטת של החברה הפלסטינית, ולא הייתה חלק מתוכנית אופרטיבית לחסל את היישוב היהודי. אולם הסכמות חשובות אלו נבלעו בשנות האלפיים, בהשפעת האינתיפאדה השנייה. "הוויכוח הגדול" על צדק היסטורי אבסולוטי, על שאלת האחריות למלחמה וליצירת בעיית הפליטים, רק הלך והחריף.

הדיון הפולמוסי של שנות התשעים, שהתקיים בעידן הסכמי אוסלו, סימן נכונות מסוימת בקרב הציבור הישראלי לבחון את ההיסטוריה ואת המיתוסים סביב מלחמת תש"ח והנכבה. לדיון הזה היו מקבילות בקרב אינטלקטואלים פלסטינים באותן השנים, סביב ציון שנת החמישים לנכבה.

פתיחות זו נעלמה עם פרוץ האינתיפאדה השנייה, שנתפסה בעיני רבים כפרק נוסף של מלחמת 1948 שלא הסתיימה - מלחמה על עצם הלגיטימיות של הקיום היהודי והפלסטיני בארץ. בזירה הציבורית נסוג הדיון במלחמה לוויכוח בין נרטיבים לאומיים סכמטיים. השיח הציבורי הישראלי נעשה מודע יותר ויותר למשמעות הנכבה עבור הפלסטינים, אבל עצם אזכור הנכבה נתפס כאיום וכקריאת תיגר. מודעות זו לבשה בעיקר צורה של הכחשה ("נכבה חרטא"). עם זאת, קשה להתייחס ברצינות לטענות שמכחישות את האחריות הישראלית לנכבה כאשר רק לאחרונה שר לשעבר בממשלת ישראל הביע מעל במת הכנסת צער על כך שבן-גוריון "לא גמר את העבודה" כשלא גירש את כל ערביי ישראל. נדמה שבהקשר זה רבים מאמצים את "לוגיקת הקומקום" (logique du chaudron), כפי שכינה דרידה את הניסיון להגן על עמדה באמצעות שורה של טענות או טיעונים סותרים. אותם האנשים המכחישים את הנכבה מכריזים גם שהנכבה הייתה כורח היסטורי ותוצר בלתי נמנע של סירוב הפלסטינים להשלים עם הקיום היהודי הציוני בארץ. בהינתן הטיעון הפתלתל הזה אפשר לומר שההכרה בגירוש הפלסטינים, עידוד מנוסתם ומניעת שיבתם היא עתה נחלתו של חלק ניכר מהחברה היהודית-ישראלית, גם אם לא נוח להודות בכך בפומבי.

הדיון האקדמי אף הוא לא עמד מלכת. בעשרים השנים האחרונות פרסמו היסטוריונים ואנתרופולוגים עשרות ספרים ומאמרים שקידמו את הבנתנו באשר למלחמת 1948. ספרות זו, בניגוד לספרים של שנות התשעים ותחילת שנות האלפיים, לא ניסתה בדרך כלל ליצור נרטיב-על של המלחמה בכללותה מתחילתה ועד סופה, ובמקום זאת התמקדה בחקר האירועים ובהבנתם דרך התמקדות בזיכרון קיבוצי, באנשים ספציפיים או במקומות (עם מגמה זו נמנים מחקריהם של אפרת בן זאב, איתמר רדאי, מצטטא עבאסי, לילה פרסונס, ורבות ורבים אחרים).

ספרו של שי חזקני **פלשתינה יקרה: היסטוריה חברתית של מלחמת 1948** (*Dear Palestine: A Social History of the 1948 War*) יוצא דופן מכיוון שהוא שב ונותן מבט שלם על מלחמת 1948 מתחילתה עד אחריתה, והוא עושה זאת דרך עיני החיילים. רוב רובה של הספרות על 1948 התמקד בהנהגה המדינית ובמפקדים הצבאיים: מה ידעו? מה חשבו? מה תכננו? חזקני, לעומת זאת, מציע היסטוריה חברתית של המלחמה כפי שנחווה אצל הלוחמים, ובמידת מה אצל אזרחים תושבי הארץ. הספר נסמך בראש ובראשונה על קורפוס של עדויות היסטוריות בדמות מכתבים של חיילים ולוחמים לחבריהם ולמשפחותיהם. חזקני מתמקד בחיילים המתנדבים - יהודים וערבים שהגיעו לארץ כדי להילחם - אולם ברגעים קריטיים הוא מרחיב את היריעה לקולות אחרים. בכך עיקר כוחו: הוא מביא את נקודת המבט של בני התקופה ומראה כיצד תפסו את האירועים וביטאו תקוות, שאיפות ופחדים. השאלה של הספר אינה מה הייתה "תוכנית-העל" הציונית או הפלסטינית או מה היו הכוונות הנסתרות של מקבלי ההחלטות, אלא מה הייתה חוויית המלחמה של ערבים ויהודים וכיצד הם הבינו את האירועים שבהם נטלו חלק פעיל.

קולות אלו היו חסרים מאוד עד היום בכתיבה ההיסטורית. השאלות הגדולות של המלחמה נראו אחרת ברמת השטח. החיילים לא קבעו מדיניות ואסטרטגיה, אבל אופן הבנתם את המתרחש חושף דינמיקה שלפעמים אינה נראית ממעוף הציפור. עדויותיהם ממחישות מה היו גבולות הדמיון הפוליטי והצבאי, ומראות איך התעצבו הגבולות הללו תוך כדי המלחמה.

התהוות הגבולות החברתיים

ספרו של חזקני מגולל את האירועים כפי שנתפסו בידי שני הצדדים, יהודים וערבים. אך הוא גם מראה שזהותם של אותם שני צדדים לא הייתה מובנת מאליה, והמלחמה תרמה תרומה מכרעת להתגבשותם ולעיצובם. במובן הזה, הספר הוא חלק מהוויכוח המתנהל בין גישת ה"חברה הדואלית" ובין ההיסטוריה היחסותית (relational history). גישת החברה הדואלית בוחנת את הסכסוך דרך הפריזמה של שתי חברות הניצבות זו מול זו. יש ביניהן קשרים של סכסוך ושל הידברות, מסחר ומתחים, אבל הן ניגשות לקשרים הללו כחברות מגובשות היטב. לעומתה, היסטוריה יחסותית רואה בשתי החברות - הישראלית והפלסטינית - תוצר של הסכסוך ולא רכיב מקדים. היא מתמקדת ביחסי הגומלין, ולשיטתה אי-אפשר להבין חברה אחת בהיעדר החברה השנייה. בתקופה העות'מאנית המאוחרת יהודים וערבים מוסלמים ונוצרים היו קבוצות בתוך חברה עות'מאנית; בתקופת המנדט התגבשו שתי החברות הללו בנפרד ונוצר "יישוב" יהודי, בעל אופי לאומי והתיישבותי, לעומת חברה ערבית פלסטינית. זה היה תוצר בלתי נמנע של ההגירה המואצת היהודית מאירופה לארץ בשנות השלושים; של הפרדה במערכות החינוך, הרווחה והכלכלה (כפי שהראתה דבי ברנשטיין בעבודתה על פועלים בחיפה);^[1] וגם של הדינמיקה האלימה של הסכסוך (כפי שתיאר הלל כהן בספרו **תרפ"ט**).^[2] היו ניסיונות ליצר סולידריות מעמדית שתחצה את ההבדלים בין יהודים לערבים (כפי שתיאר זכרי לוקמן בעבודתו על שביתות פועלי הרכבת),^[3] אך אלה נכשלו. כאשר מגיעים ל-1947, קיומן של שתי חברות נפרדות אינו עומד בסימן שאלה.

אבל חזקני מראה יפה כיצד גבולותיהן של שתי החברות - הגבול בין היישוב היהודי התפוצות, הגבול שבין ערביי פלסטין לעולם הערבי, ובמקרים מסוימים אפילו הגבול בין יהודים לערבים - עדיין היו בתהליכי התהוות. במובן זה, המלחמה הייתה אירוע מכונן. כבר בעמוד הראשון של הספר מופיע סיפורו המפתיע של עבדאללה דאוד, יהודי עיראקי שהשתתף בקרב על משמר העמק כחייל בצד הערבי. דאוד עלה לישראל ב-1950, וגם ארבעים שנה לאחר הקרב הוסיף להתגאות בכישוריו כצלף בשירות צבא ההצלה. אנו למדים שתוך כדי הקרבות המשיכו חיילי צבא ההצלה הערבים לבקר בבתי עסק יהודיים ולפנות לרופאים יהודים. גם כשכבר היה ברור שמדובר במלחמה אכזרית, הגבולות בין יהודים לערבים נותרו גמישים. עם זאת, אזורי חפיפה וקשרי גומלין שכאלה היו מצומצמים והצטמקו במהירות.

מה שהיה ברור פחות הוא הגבולות בין החברות המקומיות למעגלי התמיכה האזוריים והבינלאומיים שלהן, כלומר הגבול שבין היישוב ליהדות התפוצות והגבול שבין החברה הערבית-פלסטינית לעולם הערבי. כאן המלחמה עזרה להגדיר את תפיסת ה"אנחנו" של הצדדים הלוחמים, "אנחנו" שהתפרש הרבה מעבר לגבולות הארץ.

פלשתינה יקרה מראה את תפקידן של התעמולה וההתגייסות הכלל-יהודית והכלל-ערבית במלחמה, ומתמקד במתנדבים מחו"ל שבחרו לבוא לפלסטין/ארץ ישראל כדי להילחם. בצד היהודי, הקבוצה הגדולה ביותר הייתה של מתנדבים שגויסו במחנות העקורים באירופה - "גיוס חוץ לארץ", או גח"ל - שמספרם עמד על 23,000 עד סוף המלחמה. גח"ל כלל גם מתנדבים יהודים ממרוקו (600-1,600 לוחמים). עוד 3,500 מתנדבי חוץ לארץ (מח"ל) הגיעו מצפון אמריקה וממדינות נוספות. היו הבדלים באופן פנייתם של פעילי הגיוס לקהילות היהודיות. במחנות העקורים גבלו פעולות השכנוע לא פעם בלחץ, כמעט בכפייה, משום שפעילים ציונים סברו שמחובתם של העקורים לעלות ולהצטרף ליישוב. בצפון אמריקה ובמרוקו, לעומת זאת, הדגש היה יותר על חובה מוסרית. באופן כללי הפנייה כוונה לרגש של סולידריות יהודית: שליחי הגיוס הדגישו את הסכנה הניצבת מול יהודי ארץ ישראל, הזהירו מפני "שואה שנייה", והציגו את צה"ל כצבא העם היהודי כולו ואת הסיוע לישראל כחובה יהודית לאומית המחייבת גם את יהודי התפוצות. כך תרם המאמץ המלחמתי להגדרתה של ישראל כמדינת היהודים גם מעבר לגבולותיה, ולהגדרתם של יהודי התפוצות כאזרחים ישראלים בכוח גם אם לא בפועל.

המכנה המשותף הלאומי היהודי לא מנע יחס של אפליה בוטה כלפי מתנדבים יהודים ממרוקו. יהודים מרוקאים שהתנדבו לצה"ל נתקלו ביחס גזעני, ורבים מהם המליצו למשפחותיהם לא לשקול הגירה לישראל. חייל אחד כתב למשפחתו, "דעו לכם כי הערבים הם אחינו, לא כמו אותם האשכנזים אשר ממררים את חיינו בארץ. בעד כל הכסף בעולם לא אסכים להישאר כאן". עם תום המלחמה, לא פחות משבעים אחוזים מהמתנדבים הללו רצו לחזור למרוקו בגלל האפליה נגדם. בפועל חזרו למרוקו רק שישה אחוזים, בגלל קשיים שהערימה מדינת ישראל, הקושי לממן את הנסיעה וחששות השלטונות במרוקו שמא תעורר חזרתם איבה נגד יהודים.

מלחמתם של אחרים

בצד הערבי מתמקד חזקני בצבא ההצלה הערבי, צבא מתנדבים שייסדה הליגה הערבית ואשר נשלח לארץ עוד לפני תום המנדט. צבא ההצלה, בהנהגת פאוזי קאוקג'י, כלל מתנדבים מסוריה, לבנון, עיראק וגם פלסטין, והיה הכוח המאורגן הגדול ביותר לפני כניסת הצבאות הערביים. מתוך תפיסת פלסטין כחלק מהעולם הערבי, המתנדבים לא התגייסו רק למען אחים בצרה אלא גם למען המערכה על עתיד האזור. המוטיבציות שהניעו אותם היו מגוונות - סולידריות ערבית-לאומית מוסלמית, רצון בשינוי מהפכני שיקיף את כל העולם הערבי ויתנגד לאימפריות ולקולוניאליזם, ואולי גם רצון להתנגד למשטרים שהוקמו תחת חסותה של אירופה. אולם למרות ההתלהבות סביב הקמתו של צבא ההצלה, מספר החיילים שגויסו אליו ואומנו בו עמד על כ-5,000 בסך הכול.

הגעת צבא ההצלה לארץ עוררה התרגשות בקרב ערביי פלסטין. המתנדבים, לבושים מדים ונושאים נשק חדיש, מילאו את רחובות שכם וטבריה, ערכו תהלוכות ומצעדים והתקבלו בהתלהבות רבה. "מראה מרומם", כתב פלסטיני אחד. הפלסטינים האמינו לתעמולת צבא ההצלה, שהצהיר כי הוא מונה 15,000 מתנדבים ויהיה בכוחו להביס את היישוב ולהציל את פלסטין. קאוקג'י הבטיח לפלסטינים כי צבא

ההצלה הוא חיל החלוץ, והצבאות הערביים יגיעו אחריו; מאות מיליוני ערבים ומוסלמים נשבעו אמונים לשמור על פלסטין כארץ ערבית, והם יילחמו כדי לבטל את החלטת החלוקה ולהביס את הציונות.

בשלב זה, בתחילת 1948, כבר היה ברור שההסלמה מתפתחת לכלל מלחמה של ממש. עם זאת, נדמה שפלסטינים רבים לא הבינו את המלחמה כמלחמה שלהם, על עצם קיומם - כזאת שלא רק תקבע את זהות המשטר הפוליטי בפלסטין אלא גם תכריע אם יוכלו להישאר בארצם. מעטים מאוד התגייסו לצבא ההצלה או למיליציות מקומיות. הרוב המוחלט חוו אותה כאזרחים, כמעט כמתבוננים מהצד, ניצבים במלחמה של אחרים, עד שלפתע הגיעה לפתחם וגרמה להם לאבד את כל עולמם. חזקני מצטט מכתב של פליטים בגדה המערבית בתחילת 1949, שקיוו ששיחות שביתת הנשק יובילו לחזרתם. "בעזרת האל, זה יסתיים בקרוב בהסכם בין שני הצדדים היריבים, ואז נוכל לחזור לרמלה, והחיים יחזרו למה שהיו". "מי ייתן והאל יהפוך את ירדן וישראל לאחיות", כתב פליט אחר. הצדדים היריבים היו ישראל וירדן, לא ישראל והפלסטינים: הם לא הבינו שהם עצמם האויב. פלסטינים המשיכו בניסיונות נואשים להגן על בתים ורכוש שנותרו מאחור, והמכתבים ששלחו מלמדים עד כמה היה להם קשה, בלתי אפשרי ממש, להכיר בכך שמצבם החדש בלתי הפיך.

כאמור, **פלשתינה יקרה** בוחן את השתלשלות העניינים לא ממבט-על אלא דרך עיני החיילים, למשל במקרה ניסיונו של צבא ההצלה לכבוש את משמר העמק. מקרה זה, המתואר כאן באופן דרמטי, היה הניסיון הערבי הראשון לכבוש יישוב יהודי בתוך גבולות המדינה היהודית המיועדת. קאוקג'י איים על תושבי הקיבוץ כי כל תוקפנות מצידם תוביל להרס היישוב ולחיסול תושביו. בשמונה באפריל בישרו כותרות העיתון **פלסטין** שיצא ביפו כי "הדגלים הערביים מתנופפים מעל הקולוניה 'משמר העמק', אחרי שכל מגיניה נכנעו". ההצלחה-לכאורה המהדהדת הזאת הגיעה לאחר שורה של הצלחות ערביות בחודש מרץ. אולם האירועים בשלב זה הסתירו את יחסי הכוחות מתחת לפני השטח. בקרב היישוב נרשמו לגיוס יותר מ-100,000 איש, ו-25,000 גויסו בפועל עוד טרם הכרזת העצמאות. לעומת זאת, רק פלסטינים מעטים התנדבו ללחימה. המיליציות הפלסטיניות המקומיות כללו כ-5,000 לוחמים לכל היותר. רק מיעוט מתוכן זכו לאימונים צבאיים ולנשק ותחמושת של ממש. גם כשלצידן עמד צבא ההצלה לא היו אלה יריב שישתווה בגודלו ובהכשרתו לכוחות ההגנה והפלמ"ח.

כידוע, כותרות העיתון **פלסטין** לגבי הקרב במשמר העמק היו שגויות בתכלית. סופו של הקרב לימד על הדברים העתידיים לבוא. לא זו בלבד שההתקפה נהדפה - בהתקפת הנגד כבשו הכוחות היהודיים את הכפרים הערביים שהקיפו את משמר העמק, גירשו את תושביהם והרסו ופוצצו את בתיהם. התושבים שהפכו לפליטים התחננו לקאוקג'י שיעזור להם לחזור לשדותיהם, אולם הוא לא ענה להם. קרב משמר העמק, לצד כיבוש הקסטל וטבח דיר יאסין בקרבת ירושלים, סימנו את המעבר של היישוב ממגננה למתקפה בתחילת חודש אפריל, עם הפעלת "תוכנית ד". היתרון הערבי היחסי, שהתבטא במלחמה על הדרכים, נעלם ברגע שהמלחמה נסבה על כיבוש הקרקע והחזקתה, על הפעלת כוחות וניודם ועל תשתית לוגיסטית.

מלחמת מצווה וחרם

בזיכרון הציבורי הישראלי, מלחמת 1948 היא כידוע מלחמת מגן: קרב לחיים ולמוות, שהיו לפותות בו שתי חברות. זיכרון זה, כמו שטוען הלל כהן, מתמקד בעיקר בחלק הראשון של המלחמה, כשיחסי הכוחות היו ברורים פחות, וביישובים היהודיים, שבהם הייתה תחושה אמיתית של מצור. כהן מציע לראות את גירוש הערבים והנסתם בתחילת המלחמה כצעד טקטי, במסגרתה של מלחמת התגוננות שבה הכוחות היהודיים נאבקו על עצם הקיום של יישוביהם. בחלק השני, לעומת זאת, כשקיומה של מדינת ישראל לא עמד עוד בסימן שאלה, המלחמה הפכה פניה ומטרותיה היו התפשטות טריטוריאלית וטיהור אתני.

הספר מעמיד בספק את ההבחנה בין "גירושים טקטיים" של תחילת המלחמה ובין "טיהור אתני" לקראת סופה. הוא דן לעומק בתעמולת הקרב בצה"ל ובצבא ההצלה, ובאופן שזו נתקבלה והובנה בידי החיילים. הוא מראה כי מתחילת הלחימה הגדירה התעמולה העברית את המערכה כמלחמה טוטלית, וערביי הארץ הושוו לעמלק - אויב שאסור להתייחס אליו ברחמים. נעשה שימוש נרחב בציטוטים של מפקדים ומנהיגים ערבים שאיימו כביכול "לזרוק את היהודים לים". לא ברור אם איומים כאלה הושמעו בערבית מלכתחילה (חזקני ניסה לשווא להתחקות אחר מקורותיהם), אבל ברור שהם לא היו דבר שגור או שכיח בשיח הציבורי בערבית. התעמולה הישראלית, לעומת זאת, הזכירה תכופות את אותם ציטוטים כדי להעביר את המסר שהיהודים בארץ ישראל עומדים בפני סכנת השמדה. נעשה גם שימוש רב במינוח מקראי שהגדיר את המלחמה כ"מלחמת מצווה" ו"מלחמת חרם" - מלחמה נגד אויב המבקש להשמיד את ישראל - והחיילים צוו להכות, לנשל ולרשת. דהיינו, כבר משלבי הלחימה הראשונים, המסר שהועבר לחיילים היה שעצם הנוכחות הערבית היא סכנה ליהודים. לפי הצעת החלוקה היה עתיד להישאר במדינה היהודית מיעוט ערבי גדול, ומגילת העצמאות קראה לערבים תושבי מדינת ישראל "ליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה"; אך התעמולה העברית שהופנתה אל החיילים לא התייחסה לערבים כאל אזרחים שותפים פוטנציאליים אלא כאל אויבים בכוח, שהישארותם בתחומי המדינה מסוכנת. כשמסתכלים על הדברים מנקודת מבט זו, הגירוש מסתמן כמדיניות עקבית ועקרונית, גם אם זו לא התממשה בכל מקום באופן אחיד. את גירושם של מאתיים נשים וילדים מהכפר אבו זורייק בעקבות הקרב על משמר העמק קשה לראות כצעד טקטי ששונה מהותית, במחשבה או במעשה, מגירושם של חמישים אלף תושבי הגליל העליון לקראת סוף המלחמה.

התעמולה העברית ותעמולת צבא ההצלה גם יחד הציגו את "כוחותינו" כמוסריים ואת הצד השני כמפלצתי וברברי, כזה שאינו שומר על כללי המלחמה. בפועל, שני הצדדים ביצעו פשעים ומעשי זוועה. אולם מסקנת התעמולה הישראלית הייתה שהברבריות הערבית מצדיקה אכזריות יהודית; הכללים נשברו ואין צורך לשמור עליהם יותר. חזקני מראה היסוסים מסוימים וביקורת פנימית לצד אווירה של שיכרון חושים אלים, מתח בין "מוסר יהודי" מחד גיסא והצורך והחובה להפוך ליהודים חדשים המסוגלים לאכזריות מאידך גיסא. האם יכולים הלוחמים לעזוב את זהותם הגלותית מאחור ולהפוך ל"עם ככל העמים"? חלק מהחיילים סברו כי מעשי רצח וביזה הם עניין נדרש במלחמה וכי הם מוכיחים שהיהודים הפכו לעם נורמלי, ואחרים הזדעזעו ממעשים כאלה. הספר מביא עדויות קשות לקריאה של מעשי זוועה, למשל במבצע חירם באוקטובר 1948. חזקני מצטט מתוך מכתביה של חיילת צה"ל על שבויי מלחמה שעונו ונשרפו חיים, על חיילים שהטיחו קסדה בראשו של שבוי סורי וסדקו את גולגולתו, על

ביזה של תכשיטים, כסף וחפצי שלל אחרים. במהלך המבצע, שארך פחות משלוש יממות, הוציאו חיילי צה"ל להורג לפחות מאתיים אזרחים ושבוויי מלחמה ב-12 תקריות נפרדות. בבאר שבע חיילים תאבי נקם השליכו רימון לתוך מסגד שבו היו עצורים שבוויי מלחמה.

איזה תפקיד מילאה הטראומה של השואה, שהתרחשה שנים אחדות קודם לכן, בתודעת החיילים בתש"ח? בחומר התעמולה הצה"לי נכחה השואה באופן מפורש. יהודים בחו"ל נקראו להתנדב כדי להציל את היישוב (ואת יהודי מדינות ערב) מהשמדה. הערבים הוצגו כנאצים, והצורך בהגנה עצמית ובנקמה ב"עמלק" התלכדו לכלל מלחמה אחת. ספק אם כותבי התעמולה באמת האמינו שהיישוב עלול לעמוד בפני תבוסה והשמדה: יתרונו הצבאי המובהק של היישוב היה ברור להנהגה הציונית, וזה היה הבסיס שעליו השתיתו את הקמת המדינה. ייתכן שהאיום ב"שואה שנייה" מילא תפקיד במוטיבציה של המתנדבים והלוחמים, בעיקר ברגעים בתחילת המלחמה שבהם ספגו היהודים מפלות; מאגר המכתבים שעליהם מסתמך חזקני אינו כולל חומרים מהחודשים הללו, כך שקשה לקבוע אם אכן כך היה. עם זאת, גם אם האיום הצבאי הערבי לא נתפס כסכנת השמדה קונקרטי ומיידית, הצורך לכוון ריבונות יהודית נתפס בעקבות השואה אצל רבים כעניין קיומי שאף מצדיק אלימות.

דיון זה מתקשר לשאלה כיצד יש להבין את מלחמת 1948 בין שתי הפרדיגמות הדומיננטיות להבנת הסכסוך הישראלי-פלסטיני - לאומיות וקולוניאליזם התיישבותי. האם צריך לראות במלחמה פרק מאוחר של עידן המלחמות הטוטליות האירופיות, שהתמקד בסכסוכים לאומיים וביצירת מדינות לאום הומוגניות ככל האפשר באמצעות פרקטיקות של גירוש המוני, שרטוט מחדש של גבולות, חלוקות ו"ניקוי" המפה ממיעוטים לאומיים - כמו שהתרחש באירופה אחרי מלחמת העולם השנייה? או שמא יש לראות את 1948 כמהלך קולוניאלי התיישבותי, שבו המתישבים מוציאים אל הפועל את שאיפתם לנשל את האוכלוסייה הילידית? בדיון שנערך לא מכבר במכללת אמהרסט על ספרו של חזקני הצביעה הסוציולוגית אריז' סבאע' חזרי על כך שהשימוש של התעמולה הצבאית הישראלית בנרטיב התנ"כי של מלחמת בני ישראל בעמלק ובעמי כנען מזכיר שימושים של סיפור כיבוש הארץ בהקשרים קולוניאליים-התיישבותיים אחרים. גם בצפון אמריקה ובדרום אמריקה הסתמכו המתישבים האירופים על התנ"ך כדי להבין את עצמם כעברים הבאים לרשת את הארץ במלחמת חורמה נגד הכנענים הילידים. אולי הדרך הנכונה היא להבין את המלחמה כשילוב בין שתי הפרדיגמות: היישוב היה, כשמו, חברת מתיישבים, שראתה את עצמה כבעלת זכות טבעית יותר על הארץ מאשר החברה הערבית הילידית, ותפיסה זו התגלמה בשיח הציוני על כיבוש והתיישבות. עם זאת, המלחמה עצמה התאפשרה ברגע מסוים מאוד בהיסטוריה הגלובלית כחלק ממהלך שרטוט מחדש של הגיאוגרפיה והדמוגרפיה לפי השתייכות לאומית, על רקע המלחמה הטוטלית באירופה שנים מספר קודם לכן.

אין ספק כי את אבא קובנר, קצין התרבות של חטיבת גבעתי, יש להבין בהקשר של השואה. ב-1943 נלחם קובנר בנאצים כשהיה פרטיזן ביערות ליטא. כעבור חמש שנים, כשהיה קצין התרבות של חטיבת גבעתי, הוא המשיך את אותה מלחמה טוטלית, הפעם נגד אויב שונה לחלוטין, מעל דפי הקרב של החטיבה, שהצטיינו ברטוריקה מקפייאת דם. ב-17 ביולי כתב, "באהבה, לחץ על ההדק: לשחוט, לשחוט, לשחוט".

ושלושה ימים קודם לכן: "כלבי רצח - דינם דם!" האינדוקטרינציה של קובנר עודדה את החיילים לא להסס במעשה ההריגה: "ככול שתטיבו לדרוס כלבי דמים כן תעמיקו לאהוב את היפה. את הטוב. את החירות". קצינים בכירים סברו שראוי לעורר את רגש הנקם, אם כי היו גם כאלה שהתנגדו.

לעומת האינדוקטרינציה הצה"לית, חומר התעמולה של צבא ההצלה נדמה מאופק. הוא התייחס ליהודים כאל "בני חסות" שהתמרדו נגד סדר העניינים הראוי (שבו היה להם זכויות מיעוט) ולכן עליהם להיענש. התעמולה הבטיחה להביס את הציונים ואת הצעת החלוקה, והיו בה גם מוטיבים אנטישמיים. אבל בניגוד לדפי הקרב של קובנר, חומר התעמולה של צבא ההצלה לא הטיף לאלומות רוויית תיאורים גרפיים וגם לא איים להשליך את היהודים לים. המלחמה לא כוונה להשמיד או לגרש את היהודים, אלא להחזיר אותם ל"מקומם הראוי" כמיעוט. חזקני מסייג את המסקנה שלו באשר לתעמולה הערבית וכותב כי היא מסתמכת רק על צבא ההצלה, ומוסיף שצריך לבדוק גם את חומרי התעמולה של מיליציות וצבאות ערביים אחרים שהשתתפו במלחמה. אולם מהספר עולה בבירור שהרטוריקה הפומבית במדינות ערב לא הייתה כזאת של השמדה וחיסול היהודים, בניגוד לדימוי הקיים בזיכרון הישראלי הקולקטיבי.

חזקני מכנה את ההבדל בין תעמולת צבא ההגנה לשיח העברי הקיצוני "מפתיע". אין ספק שקוראים מסוימים יופתעו, בראש ובראשונה קוראים יהודים. קשה להניח שדבריו יפתיעו קוראים פלסטינים. בידוענו את תוצאות המלחמה - עקירתם של מאות אלפי פלסטינים, מעשי הטבח, ההרס ומחיקת הכפרים, שבירת עמוד השדרה של החברה הפלסטינית הכפרית והעירונית, מדלת העם ועד לאריסטוקרטיה - בהתחשב בכל אלה, תעמולת המלחמה הטוטלית הישראלית בעצם אינה מפתיעה כל כך.

הערות שוליים

[1] ↑ Deborah Bernstein, *Constructing Boundaries: Jewish and Arab Workers in Mandatory Palestine*,

Albany: State University of New York Press, 2000

[2] ↑ הלל כהן, *תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי*, ירושלים: כתר, 2013.

[3] ↑ Zachary Lockman, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906-1948*,

Berkeley: University of California Press, 1996